

O'QUVCHILARNING O'QIMISHLILIK DARAJALARINI TASHXISLASH VA NAZORAT QILISHNING DIDAKTIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20464118>

Raximova Shahodat Azadovna

TDIU dotsent

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi
milliy instituti izlanuvchisi*

Annotatsiya

Maqolada o'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilishning didaktik xususiyatlari, usullari, tarkibiy qismlari to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, muallif tashxislash va nazorat qilish orqali o'quv jarayonining samaradorligini ta'minlash imkoniyatlari bo'yicha o'z tavsiyalarini berib o'tgan.

Kalit so'zlar

Tashxislash, nazorat, o'quvchi, o'qituvchi, didaktik jarayon, tekshirish, baholash prinsiplari, tashxislash metodlari, nazorat vositalari.

В данной статье освещены дидактические особенности, методы, принципы, компоненты прогностики и контроля степени обученности учащихся, определена роль учителя в этом процессе. Раскрыты возможности прогностики и контроля в обеспечении развития учащихся, повышении эффективности учебного процесса.

Ключевые слова

Диагностика, контроль, ученик, учитель, дидактический процесс, проверка, обобщение, принципы оценивания, методы диагностики, средства контроля.

This article highlights didactic features, methods, principles, components of prognosing and control the degree of student learning, defines the role of the teacher in this process. Disclosed possible prognostics and control to ensure the development of pupils, improving the efficiency of the learning process.

Key words

Diagnosis, assessment, control, student, teacher, openness, didactic process, inspection, consolidation, compare, assessment principles, methods of diagnosis, controls.

Insonparvarlikka asoslangan yo'nalish ta'lim jarayonida samaradorlikning rivojlanishiga ko'maklashadi. Chunki u insonning o'z tabiatiga asoslangan bo'lib, o'qituvchining pedagogik faoliyatga bo'lgan ichki quvvatlarini qo'zg'atadi.

Insonparvarlikka asoslangan ta'lim jarayonida pedagoglar ta'limni kishilik jamiyatiga aloqador bo'lgan jarayon sifatida baholaydilar. Bu jarayonda inson ongli tarzda o'z-o'zini rivojlantirishga layoqatli bo'ladi. Bunda u nafaqat o'z manfaatlari, balki millat va millatlararo munosabatlar taraqqiyotiga ham xizmat qilishga intiladi. Chunki bu jarayonda o'qituvchi, o'quvchi mazkur millat o'z taraqqiyoti davomida to'plagan bilimlar va madaniy qadriyatlarini o'zlashtiradi.

Insonparvarlik psixologiya doirasida shaxsni ko'p faoliyatlilikka yo'naltirish muammolari har tomonlama tadqiq etilmoqda. Bu jarayonda shaxs o'z faoliyatini dolzarblashtirishga intiladi. Pedagogik yo'nalishdagi o'qituvchi faoliyatining integrallashgan tavsifidir. Bunda o'qituvchining o'z faoliyatini amalga oshirishga bo'lgan intilishlari, pedagogik faoliyatining o'sishi va rivojlanishi o'z ifodasini topadi. Bu ma'lum ma'noda o'qituvchining o'quvchilar o'qimishlilik darajalarini baholash va tashxislashga yo'naltirilgan faoliyati samaradorligini ta'minlovchi omil bo'la oladi.

O'qituvchining insonparvarlikka yo'naltirilgan faoliyatining muhim qismi sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- ijtimoiy hayotning turli yo'nalishlari bo'yicha to'liq axborot olish imkoniyati;
- yosh o'qituvchilarni tayyorlash va malakasini uzluksiz oshirish kafolati;
- o'qituvchilarni qayta tayyorlash imkoniyati;
- uzluksiz ta'lim jarayonida insonparvarlikka asoslangan bilimlarning ko'lamini kengaytirish imkoniyatlari;
- uzluksiz ta'lim olish shakli, mazmuni, tashkiliy jihatlarini kengaytirish imkoniyati;
- innovatsion faoliyat metodlari va vositalarini o'rganish;
- ta'limning shakllari va turlarini rivojlantirish imkoniyati sifatida.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda shaxsiy-faoliyatli yondashuv pedagogik faoliyatning mazmuni va tarkibiga oid bilimlarni o'zlashtirishni taqozo qiladi.

Bugungi kunga kelib maktabda olib borilayotgan amaliyot o'qituvchi faoliyatining sifatiga bir qator talablar qo'yimoqda. Jumladan, uning kasbiy bilimlari, ko'nikmalari va layoqatlariga.

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ehtiyojlarni qondirish hamda yangi bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan moyillik hosil bo'lishida muammolar vujudga keladi. Shuningdek, yangi g'oyalarni o'zlashtirish bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy darajasi doirasida dolzarblashadi. Shunisi muhimki, talabalarning axborotlar bilish ehtiyojlari ularning kasbiy-shaxsiy qiziqishlari va muammolariga mos kelishi kerak.

O'qituvchining kasbiy-shaxsiy rivojlanishida mavjud bo'lgan siljishlar uning kasbiy-shaxsiy rivojlanishi shaxsiy-faoliyatli yondashuv asosida amalga oshirilganda muvaffaqiyatli kechadi. Umumiy g'oya shundan iboratki, shaxsning shakllanishi va takomillashuvida muhim vosita uning shaxsiy ahamiyatli bo'lgan faoliyatining tashkil etilishidir. Mazkur metodik tamoyilning tanlanishi faol hamkorlik yo'lining izlanishida namoyon bo'ladi. O'qituvchi o'z faoliyatining

subyektiga aylanganda ta'lim jarayonida o'z-o'zini tuzatadi, shakllantiradi va rivojlantiradi. O'quv jarayonining barcha subyektlari nuqtayi nazaridan bunday yondashuv shakllanadigan faoliyatni tahlil qilishni taqozo etadi.

Ta'lim jarayoni subyektlari muloqoti orqali o'quvchilarning shaxsiy-kasbiy quvvatlarini tashxislash imkoniyati vujudga keladi. Agar o'qituvchi o'z quvvatlarini ijodiy tarzda namoyon qilsa, shu orqali o'zining kasbiy rivojlanishidagi muammolarni yechsa, u o'z faoliyatini muntazam tahlil qilishga ega bo'ladi. O'qituvchi o'zining kasbiy muammolarini yechishga befarq munosabatda bo'lsa, uzluksiz ta'lim jarayonida muhim muammolarni muhokama qilish orqali faoliyatga jalb etilishi kerak. Shaxsiy-kasbiy tajribaning rivojlanishi o'quvchilar guruhining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq holda amalga oshadi. Bunda me'yorida tashqari berilgan topshiriqlarni e'tibor bilan qabul qilishi muhim ahamiyatga ega.

Uzluksiz ta'limning shaxsiy mazmun-mohiyatini ifodalovchi yetakchi holat ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatayotgan mutaxassislarning rivojlanishiga bo'lgan ehtiyojlaridir. Rivojlanish shaxsning asosiy imkoniyatidir. O'qituvchi o'z hayotining mazmunini o'quvchilar bilan o'zaro munosabatda ko'radi. Shu tariqa o'zligini anglash darajasiga ko'tariladi. Bo'lajak o'qituvchi oliy ta'lim jarayonida kasbiy faoliyatining o'ziga xos jihatlarini o'zlashtiradi. Shaxs faoliyatini rivojlantirish nazariyasiga asoslangan holda bo'lajak o'qituvchining shaxsiy-kasbiy taraqqiyotida mutaxassis mavqeining ortishi sifatida qarash lozim. O'qituvchilar kasbiy mavqeining har qanday bosqichida kasb egalari shaxsiy tajriba va kasbiy tafakkurga ega bo'lishlari zarur.

Bo'lajak o'qituvchi kasbiy faoliyatining tarkibiy qismini o'quvchilar bilimni baholash va ularning rivojlanish darajalarini tashxislash tashkil etadi. Tashxislash o'z ichiga didaktik jarayonning amalga oshishini qamrab oladi, uning natijalarini oydinlashtirishga xizmat qiladi. O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini, ya'ni didaktik jarayon oqibatlarini tashxislash ularning o'qimishlilik darajasi va erishgan yutuqlarini oydinlashtirish imkonini beradi. O'qimishlilik tashxislash jarayonida maqsadni amalga oshirish natijasi sifatida ham baholanadi. Didaktik tashxislashning maqsadi o'quv jarayonining borishi, o'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini o'z vaqtida aniqlashdan iborat. Nazorat qilish, bilimlarni baholash, o'qimishlilik ko'nikmalarining darajalarini aniqlash tashxislashning zaruriy tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo'ladi. O'quvchilar o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish hamda baholanishi didaktik jarayonning tarkibiy qismi sifatida ularni rivojlanish sari undaydi.

O'qituvchilar o'zlarining baholash faoliyatlariga ongli va obyektiv tarzda yondashishlari kerak. O'quvchilarning bilimlarini nazorat qilishda obyektiv yondashish o'qituvchining insonparvarlik talablariga amal qilishini taqozo etadi. Demokratiya prinsiplariga asoslangan holda tashkil etiladigan didaktik jarayonlarda nazoratni yuzaki tarzda amalga oshirish mumkin emas.

Didaktik nazorat o'qitishning o'ziga xos metodi sifatida o'quvchilarning o'qimishlilik darajasini aniq ifodalashga xizmat qilishi kerak. U, birinchi navbatda, o'quvchilarning o'zlari uchun zarur va foydali bo'lib, o'z-o'zini nazorat qilish bilan chambarchas bog'lanishi lozim. Nazorat o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash maqsadida tekshirish imkonini beradi. Tekshirish nazoratning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi hamda o'quvchilar orasida teskari aloqa, o'qituvchining o'quv materialining o'zlashtirilganlik darajasi haqida obyektiv ma'lumot olishi, ular bilimdagi bo'shliqlar va yetishmovchiliklarni o'z vaqtida aniqlashni ta'minlashdan iborat. Tekshirish nafaqat o'quvchilarning o'qimishlilik darajasi va sifatini aniqlashdagina iborat emas, balki o'quv mehnatining ko'lamini ham ifodalashga xizmat qiladi.

O'quvchilarning o'zlashtirish darajalarini nazorat qilish ham mazkur jarayonning tarkibiy qismi hisoblanadi. Tekshirishdan tashqari nazorat o'z ichiga baholash va tekshirishning bahosini ham qamrab oladi.

O'quvchilarning o'zlashtirish darajalarini baholashda asosiy o'rinni nazoratning natijasi egallaydi. Bunda o'quvchilar ishining sifat va miqdor ko'rsatkichlari hisobga olinadi. Miqdoriy ko'rsatkichlar muayyan ballar yoki foizlar bilan ifodalanadi, sifat ko'rsatkichlari esa baholovchi hukmlarda aks ettiriladi. Har bir baholovchi hukmda aniq, oldindan kelishilgan ballar, ko'rsatkichlar yoziladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, o'lchash va hisoblash natijasida aniqlangan raqamli ko'rsatkich emas, balki baholash hukmlari va mohiyatini yozishdir.

O'quvchilar o'qimishlilik darajasining miqdoriy ko'rsatkichlari o'zlashtirishning bahosi, o'zlashtirilgan bilimlar, ko'nikmalarning ko'lami, o'zlashtirish uchun taqdim etilgan bilim, ko'nikmalarning to'liq hajmi orasidagi aloqadorlikni ifodalaydi. Mazkur mezonlar asosida o'quvchilarning o'zlashtirish darajalarini baholash uchun taqdim etilgan hamda o'zlashtirilgan axborotlarning ko'lamini o'lchash lozim. Bu vazifani o'qituvchi eng qulay texnologiyalarni qo'llash orqali yechishi mumkin.

Bahoning vazifasi faqatgina o'zlashtirish darajasini qayd qilish bilan chegaralanmaydi. Baholash o'quvchilarni o'qishga yo'naltiruvchi, ularda ijobiy mayllarni hosil qiluvchi, shaxsiyatga ta'sir ko'rsatuvchi o'qituvchi ixtiyoridagi yagona vositadir. Aynan o'quvchilarni obyektiv baholash orqali ularda mos tarzda o'z-o'zini baholash, muvaffaqiyatlariga nisbatan tanqidiy munosabat vujudga keltiriladi. Shuning uchun ham bahoning mohiyati, vazifalarining turli-tumanligi uning o'ziga xos ko'rsatkichlarini aniqlash zaruriyatini qo'yadi. Bu ko'rsatkichlar o'quvchilar o'quv faoliyatining barcha qirralari va ularni aniqlashni ta'minlaydi. Xuddi mana shu zaruriyatdan kelib chiqqan holda bugungi kunda mavjud bo'lgan baholash tizimini uning tashxislash imkoniyatlarini kengaytirish nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqish va nazariy jihatdan asoslash taqozo etilmoqda.

O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilishning muhim prinsiplari sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilishning obyektivligi – tashxislash testlari va jarayonlarining mazmun-mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash, o'qituvchining barcha ta'lim oluvchilarga teng, do'stona munosabatda bo'lishiga erishish, o'quvchilarning bilim, ko'nikmalarining aniq va mos ravishda o'rnatilgan mezonlar asosida baholanishi ta'minlash, ijtimoiylashuv.

Amaliy jihatdan shu narsa aniqki, qo'yilgan baho uni qaysi o'qituvchi qanday metodlar yordamida tashxislash va nazorat qilish asosida qo'yilganidan qat'i nazar, obyektiv xarakterga ega bo'lishi kerak. O'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma, malakalar hamda o'quvchilarga taqdim etilgan o'quv materiallarining hajmi orasidagi mutanosiblikni aniqlash bahoning obyektivligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. O'zlashtirish ko'rsatkichlari, ya'ni ta'lim jarayonining mahsuldorligi ularning o'zaro munosabatidan kelib chiqqan holda namoyon bo'ladi.

2. O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilishning tizimliliigi – didaktik jarayonning barcha bosqichlarida tashxislashga asoslangan nazoratning amalga oshirilishida ko'rinadi. Mazkur jarayon bilimlarni idrok etishdan boshlab, uni amalda qo'llashgacha bo'lgan didaktik harakatlarni qamrab oladi. O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilishning tizimliliigi ularning butun ta'lim jarayonidagi uzluksiz harakatlarini tashxislash va nazorat qilishni nazarda tutadi.

Ta'lim jarayonidagi nazorat quyidagi tarkibiy qismlarga bo'lingan holda amalga oshirilishi kerak. Shuningdek ta'lim oluvchi bilimlari va bajara olishlari zarur bo'lgan barcha ko'rsatkichlarni ishonchli tarzda aniqlash imkoniyati yaratiladi. O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilishning tizimlilik prinsipi tashxislash jarayoniga yaxlit tarzda yondashish imkonini beradi. Bu jarayonda nazorat qilish metodlari, vositalari, shakllarining turli ko'rinishlari, tekshirishlar, baholash harakatlari o'zaro chambarchas aloqadorlikda amalga oshiriladi. Bunday yondashuv tashxislashning ayrim usullari va vositalari umumiylikni inkor qiladi.

3. O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilishning ko'rgazmaliligi – barcha ta'lim oluvchilarning yagona mezon asosida ochiq tarzda sinovdan o'tkazishni taqozo etadi. Har bir o'quvchining tashxislash jarayonida o'rnatilgan reytingi ko'rgazmalilik, ochiqlik xarakteriga ega bo'lib, ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajalarini o'zaro qiyoslash imkonini beradi.

4. O'quvchilarning o'qimishlilik darajalarini tashxislash va nazorat qilish prinsipi bahoning dalillar yordamida asoslanishini ta'minlashga xizmat qiladi. Baho o'qituvchining obyektivligi va o'quvchilar oldiga qo'yilgan talablarni ular tomonidan anglanishiga ko'maklashadi.

Tekshirish tizimi quyidagi tarkibiy qismlardan tashkil topadi:
– o'quvchilarning bilim darajalarini oldindan aniqlash; bu jarayon o'quv yili boshida amalga oshiriladi. O'quvchilarning bilim darajalari aniqlanib, o'quv yili

davomida ularga singdiriladigan ta'lim mazmunining elementlari oydinlashtiriladi. Oldindan amalga oshirilgan tekshirishlar o'quvchilarning bilimlaridagi bo'shliqni aniqlab, ularni kompensatsiyalash imkoniyatlarini izlashga ko'maklashadi. Bunday tekshirishni nafaqat o'quv yili boshida, balki o'quvchilarning aqliy jihatdan rivojlanish darajalarini aniqlash maqsadida o'quv dasturining yangi bo'limini boshlashdan oldin ham o'tkazish mumkin;

- o'quvchilar bilimni joriy tekshirish har bir mavzuni o'rganishdan so'ng amalga oshiriladi. Joriy tekshiruv, asosan, ta'limiy vazifani bajarishga yo'naltirilgandir. Mazkur tekshirishning usullari va shakllari har xil bo'lishi mumkin. Ular o'quv materiallarining mazmuni, murakkabligi, o'quvchilarning yoshi, tayyorgarlik darajalari, o'qitishning maqsadi va darajasi pedagogik omillarga bog'liq holda tanlanadi;

- o'quvchilar bilimi va ko'nikmalarini takroriy tekshirish joriy nazorat kabi mavzuviy xarakterga ega bo'lishi kerak. Takroriy tekshirishlar o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlab, biror o'quv faoliyati dinamikasini tavsiflash imkonini bermaydi. Bunday tekshirishning afzalligi shundaki, tashxislashning boshqa ko'rinishlari va metodlari bilan uyg'unlashtirilishida namoyon bo'ladi;
- o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikmalarini davriy tekshirish o'quv kursi bo'limlari yoki undagi alohida ahamiyatga ega bo'lgan mavzularning maqsadlaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bunday tekshirishning maqsadi:

- o'quvchilar o'zlashtirish darajalarini tashxislash, o'quv materiallari tarkibiy qismlari orasidagi uyg'unlikni ta'minlash, o'quv kursining turli bo'limlarida o'rganilayotgan bilimlarning o'zlashtirish mazmunini oydinlashtirish va jadallashtirishdan iborat. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi - tizimlashtirish va umumlashtirishdan iborat;
- yakuniy nazoratning maqsadi o'quvchilarning didaktik jarayonning barcha bosqichlarida o'zlashtirgan bilim, ko'nikmalarini hisobga olishdan iborat. O'quvchilarning o'zlashtirish darajalarini yakuniy hisobga olish har bir chorak va o'quv yili yakunida amalga oshiriladi.

Tashxislashning maxsus turi majmua (yaxlit tarzda) tekshirish hisoblanadi. Bunday nazorat yordamida o'quvchilarning layoqatlari, turli o'quv predmetlari doirasida o'zlashtirgan bilimlari, ko'nikmalarini amaliyotda qo'llashlari, amaliy vazifalarni yecha olish darajalari tashxislanadi. O'qituvchi o'quvchilar tomonidan bajarilgan ishlarni obyektiv, aniq baholash tajribasiga ega bo'lishi kerak. Shu bilan bir qatorda u har doim o'quvchilarga nima uchun, qanday baho qo'yilishini tushuntirishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hasanova G. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'z faoliyatlarini baholashda tashxislash ko'nikmalarini shakllantirish didaktik imkoniyatlari. – T.: “Fan”, 2007, 104 b.
2. Ксензова Г.Ф. Оценочная деятельность учителя. // Учебно-методическое пособие. – М. “Педагогическое общество России”, 2001. – С. 128.
3. Полуянов Ю.А., Маст Т.А. Формирование оценки на начальном этапе учебной деятельности // “Психологическая наука и образование”. – М., 1996. №4. – С. 38-44.
4. Беспалько В.П. Параметры и критерии диагностической цели. // Школьные технологии, 2006. №1. – С. 118-128.